

สัมมาทิฏฐิ

พระราชวรมุนี
(ประยูรค์ ปยุตโต)

สัมมาทิฏฐิ

โดย

พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต)

ภาควิชาปรัชญาและศาสนา และชมรมพุทธศาสตร์

วิทยาลัยครูสวนดุสิต

พิมพ์เผยแพร่

คำนำ

การศึกษาในสมัยเมื่อ 50 – 60 ปีที่แล้วมา เน้นหนักในเรื่องคุณธรรม ศีลธรรมจริยธรรมมากในทุกระดับการศึกษา คือตั้งแต่ระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา โดยเฉพาะกับนักศึกษาครู การศึกษาในปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 มีผู้ต่อต้านการสอนคุณธรรมและศีลธรรมในโรงเรียน มองเห็นว่าเรื่องของคุณธรรม ศีลธรรมเป็นเรื่องล้าหลัง เต่าล้านปี จากการที่ระบบการศึกษาละเลยในเรื่องของคุณธรรม และศีลธรรมนั้น มีผลกระทบต่อปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมทุกระดับ มาในขณะนี้ ทุกวงการไม่ว่าจะเป็นทางศาสนา สถาบันการศึกษา ตลอดจนคนผู้รู้ต่าง ๆ เริ่มสนใจในเรื่องคุณธรรมและศีลธรรมกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ดี เพราะคนที่มีสติปัญญา ความรู้เฉลียวฉลาดทางวิชาการ แต่ขาดคุณธรรมและศีลธรรมเป็นปัญหาของประเทศชาติยิ่งกว่าคนโง่หลายเท่า

วิทยาลัยมีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่ภาควิชาปรัชญาและศาสนาคณะศึกษามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และชมรมพุทธศาสน์ วิทยาลัยครูสวนดุสิต ได้รณรงค์ในเรื่องนี้ตลอดมาอย่างต่อเนื่องในครั้งนี้ได้จัดพิมพ์หนังสือธรรมะชื่อ “สัมมาทิฏฐิ” ซึ่งเขียนโดย พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺต) เพื่อเผยแพร่ในระหว่างงานนิทรรศการทางวิชาการของคณะศึกษามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ เป็นเรื่องที่น่ายินดี ขอสนับสนุนและส่งเสริมทุกวิถีทาง และขอให้ทำต่อเนื่องกันไป เพื่อประโยชน์ของสังคมและประเทศชาติโดยส่วนรวม และต้องขอนามัสการขอบพระคุณพระราชวรมุนี ที่อนุญาตให้จัดพิมพ์ข้อเขียนของพระคุณเจ้าไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

รองศาสตราจารย์ ลำพอง บุญช่วย
อธิการวิทยาลัยครูสวนดุสิต

สัมมาทิฐิ

ความสำคัญของสัมมาทิฐิ

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิตฉันใด สัมมาทิฐิก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อการตรัสรู้ ตามเป็นจริงซึ่งอริยสัจ 4 ประการ ฉะนั้น, ภิกษุผู้มีสัมมาทิฐิ ย่อมเป็นอันหวังสิ่งนี้ได้ คือจักรู้ชัดตามเป็นจริงว่า ทุกข์คือดังนี้...เหตุให้เกิดทุกข์คือดังนี้...ความดับทุกข์คือดังนี้...ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์คือดังนี้”¹

“ภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์มรรคเหล่านั้น สัมมาทิฐิเป็นตัวนำ สัมมาทิฐิเป็นตัวนำอย่างไร? (ด้วยสัมมาทิฐิ) จึงรู้จักมิจฉาทิฐิ ว่าเป็นมิจฉาทิฐิ รู้จักสัมมาทิฐิ ว่าเป็นสัมมาทิฐิ รู้จักมิจฉาสังกัปปะ ว่าเป็นมิจฉาสังกัปปะ รู้จักสัมมาสังกัปปะ ว่าเป็นสัมมาสังกัปปะ รู้จักมิจฉาวาจา...สัมมาวาจา...มิจฉากัมมันตะ...สัมมากัมมันตะ ฯลฯ”²

“ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้าอย่างไร? เมื่อมีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจาจึงพอเหมาะได้, เมื่อมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะจึงพอเหมาะได้, เมื่อมีสัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะจึงพอเหมาะได้, เมื่อมีสัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะจึงพอเหมาะได้, เมื่อมีสัมมาวายามะ สัมมาสติจึงพอเหมาะได้, เมื่อมีสัมมาสติ สัมมาสมาธิจึงพอเหมาะได้, เมื่อมีสัมมาสมาธิ สัมมาญาณจึงพอเหมาะได้, เมื่อมีสัมมาญาณ สัมมาวิมุตติจึงพอเหมาะได้; โดย

¹ ส.ม. 19/1720/552

² ม.อ.14/254-280/180-187

นัยดังนี้แล พระเสขะผู้ประกอบด้วยองค์ 8 จึงกลายเป็นพระอรหันต์ผู้ประกอบด้วยองค์ 10”¹

“ข้อที่ภิกษุจักทำลายอวิชชา ยังอวิชชาให้เกิด ทำให้แจ้งซึ่งนิพพานได้ด้วยวิถีที่ตั้งไว้ชอบ ด้วยมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ชอบ นี่เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ นั่นเป็นเพราะเหตุใด ? ก็เพราะตั้งวิถีไว้ชอบแล้ว”²

“เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่าง ซึ่งจะเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น หรือกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อความเพิ่มพูนไพบูลย์ เหมือนอย่างสัมมาทิฐินี้เลย”³

คำจำกัดความของสัมมาทิฐิ

คำจำกัดความที่พบบ่อยที่สุดคือ ความรู้ในอริยสัจ 4 ดังพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิคืออะไร ? ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่าสัมมาทิฐิ”⁴

คำจำกัดความนอกจากนี้ ได้แก่

รู้กุศลและอกุศลมูล กับ กุศลและกุศลมูล “เมื่อใด อริยสาวก

¹ ม.อ.14/279/187; นอกจากนี้มีความคล้ายกันที่ ที.ม.10/206/248; อ.จ.ทสท. 24/121/254; คำว่า “จึงพอเหมาะได้” แปลจาก ปโหติ ซึ่งอาจแปลว่าจึงพอแก่การ หรือ จึงใช้งานได้ ก็ได้; ใน ส.ม.19/2-3/1; อ.จ.ทสท.24/105/228 กล่าวถึงลงไปอีก ให้เห็นว่า ในขณะที่สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้าในบรรดาองค์มรรคทั้งหลาย แต่วิชชาเป็นหัวหน้าในการประกอบกุศลธรรมทั้งหมดรวมทั้งเป็นที่มาของสัมมาทิฐิด้วย (พร้อมนั้นอวิชชาก็เป็นหัวหน้าฝ่ายอกุศลธรรมและเป็นที่มาของมิจฉาทิฐิ)

² ส.ม.19/43/13;281/73

³ อ.จ.ตีก.20/182/40

⁴ ที.ม.10/299/348; ม.ม.12/149/123; ส.ม.19/34/10; ม.ม.12/115/88; อภิ.วิ.35/163/136; 570/316; ฯลฯ

รู้จักซึ่งอกุศล...อกุศลมูล...กุศล...และกุศลมูล ด้วยเหตุเพียงนี้ เธอ
ชื่อว่ามีสัมมาทิฐิ มีความเห็นตรง ประกอบด้วยความเลื่อมใสแน่วแน่ใน
ธรรม เข้าถึงสัทธรรมนี้แล้ว”¹

เห็นไตรลักษณ์ “ภิกษุเห็นรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาน
ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง ว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฐิ เมื่อ
เห็นชอบ ก็ย่อมหน่าย เพราะสิ้นเพลินก็สิ้นการยึดมติด เพราะสิ้นการ
ยึดมติด ก็สิ้นเพลิน เพราะสิ้นเพลินและยึดมติด จิตจึงหลุดพ้น เรียกว่า
พ้นเด็ดขาดแล้ว”²

“ภิกษุเห็นจักขุ...โสตะ...ฆานะ...ชีวหา...กาย...มโน...รูป...เสียง
...กลิ่น...รส...โผฏฐัพพะ...ธรรมารมณฺ์ ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง ว่าไม่เที่ยง
ความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฐิ ฯลฯ”³

เห็นปฏิจจนุปบาท : คำจำกัดความแบบนี้ เป็นแบบที่มีมาก
แบบหนึ่ง และไม่จำเป็นต้องนำพุทธพจน์มาอ้าง เพราะเคยอ้างถึงมาแล้ว⁴
พุทธพจน์อีกแห่งหนึ่ง แยกความหมายของสัมมาทิฐิ เป็น 2 ระดับ
คือ ระดับที่เป็นสวาสวะ กับ ระดับโลกุตตระ

“ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิเป็นไฉน ? เรากล่าวว่าสัมมาทิฐิมี 2 อย่าง
คือ สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ ซึ่งจัดเป็นฝ่ายบุญ อำนวยวิบากแก่ขันธ อย่าง
หนึ่ง กับ สัมมาทิฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ และเป็น
องค์มรรค อย่างหนึ่ง”

“สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ จัดอยู่ในฝ่ายบุญ อำนวยวิบากแก่ขันธ
เป็นไฉน ? คือความเห็นวาทานที่ให้แล้วมีผล การบำเพ็ญทานมีผล

¹ ม.ญ.12/111/85; (อกุศลมูล 3 = โลภะ โทสะ โมหะ, กุศลมูล 3 = อโลภะ อโทสะ
อโมหะ)

² ส.ข.17/103/63

³ ส.สพ.18/245/179

⁴ คุ ส.นิ.16/42/20; ม.ญ.12/113-130/87-102

การบูชามีผล กรรมที่ทำไว้ดีและชั่ว มีผลมีวิบาก โลกนี้มี ปรโลกมี มารคามิ บิดามิ สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้และปรโลกให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเองมีอยู่ นี้แล สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ จัดเป็นฝ่ายบุญ อำนวยวิบาก แก่ขันธ”

“สัมมาทิฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค เป็นไฉน? คือ องค์มรรค ข้อสัมมาทิฐิ ที่เป็นตัวปัญญา ปัญญาทริย ปัญญาผละ ธรรมวิชัยสัมโพชฌงค์ของผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีอริยมรรคเป็นสมังคี ผู้กำลังเจริญอริยมรรคอยู่ นี้แล สัมมาทิฐิที่เป็น อริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค”¹

ข้อควรทราบทั่วไปเกี่ยวกับสัมมาทิฐิ

ทิฐิ หรือเขียนลดรูปเป็น ฐิ แปลว่า ความเห็น หมายถึงถึงความ เชื่อถือ สัทธิ ทฤษฎีความเข้าใจตามนัยเหตุผล ข้อที่เข้ากับ ความเข้าใจของตน หลักการที่เห็นสม ข้อที่ถูกต้อง ข้อที่เชื่อถือเอาไว้ ความใฝ่นิยม หรือที่ปัจจุบันเรียกกันว่า ค่านิยม รวมไปถึงอุดมการณ์ แนวทัศนะในการมองโลกและชีวิตที่เรียกกันว่า โลกทัศน์และชีวทัศน์ต่าง ๆ ตลอดจนทัศนคติพื้นฐานที่สืบเนื่องจากความเห็นความเข้าใจและความใฝ่นิยมเหล่านั้น² ถ้าจะจัดเข้าเป็นพวก ๆ ก็คงมี 2 ระดับคือ ความเห็น ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่า ว่าดี ไม่ดี ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น เป็นต้น

¹ ม.อ.14/258/181

² ในบาลี ไวยากรณ์ที่มีมากมาด้วยกันกับทิฐิเป็นชุดได้แก่ ทิฐิ (ความเห็น) ชันติ (ข้อที่เข้ากับความเข้าใจ) และ รุจิ (ข้อที่ถูกต้องหรือใฝ่นิยม) เช่นใน วินย.4/100/145; ขุ.ม.29/46/46; ขุ.ปฏิ.31/388/263; อภิ.วิ.35/600/330; 804/438 ฯลฯ นอกจากนี้พึงดูในภาคที่ 1 บทที่ 2 ตอนว่าด้วยประเภทและระดับของความรู้; เทียบในภาษาอังกฤษ ทิฐิ คลุมถึง belief; view; value ตลอดจน attitude แต่คำท้ายนี้ ล้าเข้าไปในสังกัดปะ แห่งองค์มรรคที่ 2 ด้วย.

อย่างหนึ่ง ความเห็นความเข้าใจเกี่ยวกับความจริงว่า คืออะไร เป็นอย่างไร เพราะเหตุไร เป็นต้น อย่างหนึ่ง ดังจะเห็นได้ในเรื่องสัมมาทิฐิ 2 ประเภท

ทิฐิ คือ ความเห็น ความเข้าใจ ความใฝ่เนียมยึดถือต่าง ๆ นั้น มีอิทธิพลครอบงำและมีบทบาทในการกำหนดวิถีชีวิตและสังคมของมนุษย์ เป็นอย่างมาก ในกรรมบท ท่านจัดทิฐิเข้าเป็นมโนกรรม ซึ่งเป็นกรรมที่สำคัญมีผลมากมายร้ายแรงที่สุดยิ่งกว่ากายกรรมและวจีกรรม¹ เพราะเป็นตัวบันดาลกายกรรมและวจีกรรมอยู่เบื้องหลังอีกชั้นหนึ่ง สามารถนำชีวิต สังคม หรือมนุษยชาติทั้งหมดไปสู่ความเจริญอองามรุ่งเรือง หลุดพ้น หรือนำไปสู่ความเสื่อม ความพินาศก็ได้ ดังจะมองเห็นในชีวิตของบุคคล ทิฐิเป็นตัวชักจูงและกำหนดวิถีชีวิต ทั้งในด้านรับเข้าและด้านแสดงออก กล่าวคือ จะมองเห็นโลกและชีวิตเป็นอย่างไร และจะปฏิบัติต่อโลกและชีวิตนั้นอย่างไร เริ่มตั้งแต่จะแปลความหมายของประสบการณ์ที่รับรู้เข้ามาใหม่อย่างไร จะตีค่า จะตัดสินวินิจฉัยว่าอย่างไร จะหันไปหาหรือเลือกรับสิ่งใด ส่วนใด ในแง่ใด จะเห็นด้วยหรือไม่ จะอยู่ฝ่ายใด แล้วชักนำแนวความคิด การพูดการกระทำที่จะสนองตอบได้ แสดงปฏิภิกิริยาออกไปว่าจะเอาอย่างไร พูดหรือทำอย่างไรกับบุคคล สิ่งสภาพแวดล้อม หรือสถานการณ์นั้น ๆ พร้อมทั้งสร้างเหตุผลประกอบ สำหรับการที่จะพูดจะทำเช่นนั้น กล่าวสั้น ๆ ด้วยศัพท์ธรรมดากว่า ประเด็น ชักนำองค์กรธรรมต่าง ๆ ตั้งแต่สังกัปปะ คือความคิดหรือความดำริเป็นต้นไป ให้เป็นมิจฉา หรือเป็นสัมมาตามทิฐินั้น ๆ

ในทางปฏิบัติ ความสำคัญของทิฐิมองเห็นได้ไม่ยาก เช่น เมื่อคนชอบความมั่งมี เห็นว่าความพรั่งพร้อมทางวัตถุส่วนตัวเป็นจุดหมายของชีวิต เป็นเครื่องวัดความสำเร็จของบุคคลและเป็นเครื่องหมายแห่ง

¹ เป็นมโนกรรมในกรรมบท เช่น อภ.ทสก.24/165/285-290; 194/313; ความสำคัญ 0 ม.ม.136456; อภ.ทสก.24/104/226.

ความภาคภูมิใจ เขาย่อมพยายามดิ้นรนขวานขวายเพื่อแสวงหาความพรั่งพร้อมทางวัตถุนั้น ไม่ว่าจะศึกษาเล่าเรียนหรือประกอบกิจการงาน ก็ทำเพื่อจุดหมายนี้ และเมื่อมองดูคนอื่น เขาก็จะวัดจะตีด่าจะให้เกียรติคนนั้น ๆ หรือไม่ โดยถือเอาความมั่งคั่งพรั่งพร้อมเป็นเกณฑ์ ยิ่งถ้าเขาขาดความใฝ่สุจริตด้วยแล้ว เขาก็จะแสวงหาความมั่งคั่งโดยไม่เลือกวิธีว่าเป็นไปโดยสุจริตชอบธรรมหรือไม่ และจะมองเห็นคนประพฤติสุจริตที่ยากไร้ว่าเป็นคนเขลาครีที่มที่หรือไร้เกียรติ ถ้าเด็กเห็นว่าการมีอำนาจเป็นความเก่งเป็นความดี เขาก็จะโน้มไปในทางแสดงอำนาจ ทำตัวยิ่งใหญ่ ขอบครอบงำข่มเหงรังแกผู้อื่น ถ้าคนเห็นว่าบุญบาปไม่มีจริง เป็นเพียงคำขู่หลอกไว้ เขาย่อมไม่เอาใจใส่สิ่งที่สอนว่าเป็นบุญและไม่ระวังยังตัวในสิ่งที่ถือว่าเป็นบาป เมื่อคนไม่เข้าใจซึ่งถึงสภาวะของโลกและชีวิตที่เป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้ถาวรอยู่โดยธรรมดา เขาย่อมมีความยึดมั่นต่อชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สิน และบุคคลแวดล้อมมาก แล้วเกิดความหวั่นไหว หวั่นกลัว ทำการ และมีพฤติกรรมสะท้อนความทุกข์ซึ่งเป็นไปตามอำนาจของความยึดมั่น หวั่นไหว หวาดกลัวนั้น ดังนั้นเป็นต้น ส่วนในด้านดีก็พึงทราบโดยนัยตรงข้าม

ความเห็นที่ผิดเรียกว่ามิจฉาทิฏฐิ ความเห็นที่ถูกต้องเรียกว่า สัมมาทิฏฐิ ได้กล่าวแล้วว่าปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ ปรโตโฆสะที่ไม่ดี ไม่งาม สภาพแวดล้อมทางสังคมที่ชั่วร้าย เฉพาะอย่างยิ่งปาปมิตร และอโยนิโสมนสิการคือการทำในใจโดยไม่แยบคาย ไม่รู้จักคิด คิดไม่เป็น คิดไม่ถูกวิธี ส่วนปัจจัยของสัมมาทิฏฐิ ได้แก่ ปรโตโฆสะที่ดีงาม การหล่อหลอมกลมกล่อมเกลาในทางที่ถูกต้องจากสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี เฉพาะอย่างยิ่งกัลยาณมิตร หรือการเสวนาสัตบุรุษ และโยนิโสมนสิการคือการทำในใจโดยแยบคาย รู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดถูกวิธี ในที่นี้จะพูดถึงแต่สัมมาทิฏฐิเป็นหลัก เอามิจฉาทิฏฐิเป็นเรื่องแทรก

สัมมาทิฏฐิ แบ่งเป็น 2 ประเภทหรือ 2 ระดับคือ

1. โลกีย์สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบระดับโลกีย์ คือ ยังเนื่องในโลก ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิต ที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามคลองธรรม หรือสอดคล้องกับ ศีลธรรม ดังตัวอย่างในพุทธพจน์ที่ยกมาแสดงไว้แล้วข้างต้น โดยทั่วไป สัมมาทิฏฐิประเภทนี้เกิดจาก *ปรโตโมสะ* คือปัจจัยฝ่ายภายนอก หรือ องค์ประกอบทางสังคม ด้วยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมโยงหรือชักนำ¹ เฉพาะอย่างยิ่งเกิดจากการหล่อหลอมกลมเกลียวของสังคม เช่น การอบรมสั่งสอนทางศีลธรรม การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม เป็นต้น แม้สัมพันธ์กับโยนิโสมนสิการก็มักเป็นโยนิโสมนสิการ แบบเร้ากุศล ทิฏฐิ ระดับนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่า เช่นว่า ดี ชั่ว ถูก ผิด อะไรดีกว่า อะไร เลวกว่า ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น หรือว่าน่าเป็น ไม่น่าเป็น อย่างไรก็ตาม เป็นต้น ตลอดจนหลักความเชื่อ หลักความเห็นต่าง ๆ ที่จะรักษาคุณค่า ที่ตั้งามถูกต้องไว้ เพราะเหตุที่เกิดจากการหล่อหลอมของสังคม มีการถ่ายทอดโดยปรโตโมสะ ทิฏฐิประเภทนี้จึงมีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ มาตรฐาน ความเชื่อถือชนิดที่มนุษย์ปรุงแต่ง สร้างสรรค์ หรือบัญญัติ วางกันขึ้น เป็นของซ้อนเข้ามา หรือต่างหากจากกฎธรรมดาของธรรมชาติ อีกทีหนึ่ง และดังนั้นจึงมีลักษณะของความเป็นโลกียะ คือมีรายละเอียด ข้อปลีกย่อยผิดแปลกแตกต่างกันออกไปตามกาลเทศะ เปลี่ยนแปลงได้ ตามอิทธิพลของสภาพแวดล้อมและความเป็นไปของสังคม ทิฏฐิจำพวก ข้อถูกใจ ความใฝ่นิยมหรือค่านิยมทั้งหลายล้วนรวมอยู่ในทิฏฐิประเภท โลกียะนี้ทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่ารายละเอียดข้อปลีกย่อยของทิฏฐินี้ จะเปลี่ยนแปลงต่างกันไปได้ตามถิ่นฐานและกาลสมัย แต่ก็มิหลีกกลาง สำหรับวัดความเป็นสัมมาทิฏฐิ คือความสอดคล้องกับหลักกรรมหรือ กฎแห่งกรรม เพราะหลักกรรมเป็นกฎธรรมดาหรือหลักความจริงที่รองรับ

¹ พึงอ้าง “สทุทธานุติกา จ สมมาทิฏฐิ” (สัมมาทิฏฐิ ที่มีศรัทธาเป็นมูล) ใน ที.อ. 1/285; ม.อ.1/182; อ.อ.อ.2/22; อิติ.อ.293.

ความเป็นไปแห่งพฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ โดยนัยนี้โลกียสัมมาทิฐิ จึงมีกฎธรรมชาติดำรงไว้หรือสอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ และด้วยเหตุนี้ บางครั้งท่านจึงจำกัดความหมายของโลกียสัมมาทิฐิโดย ระบุลงไปได้แก่ *กัมมัสสกตาญาณ*¹ คือความรู้ว่าคนมีกรรมเป็นของตน หรือรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรม หรือพูดอีกอย่างหนึ่งคือรู้หรือเชื่อว่า พฤติกรรมและผลสืบเนื่องจากพฤติกรรมทั้งหลายของมนุษย์เป็นไปตาม กฎธรรมดาของความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โลกียสัมมาทิฐินี้ จึงส่งถึงค่านิยมพื้นฐาน เช่น ความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ความใฝ่ผลสำเร็จที่เกิดจากการกระทำหรือความเพียรพยายาม ความ สามารถและสติปัญญาของตนเอง ความรู้จักพึ่งตนเอง และการช่วยเหลือ กันด้วยริ้วแรงกำลังของมนุษย์เอง เป็นต้น พึงสังเกตด้วยว่าความรู้ เกี่ยวกับกรรมในระดับนี้ เป็นเพียงความเชื่อที่สอดคล้องกับกฎแห่งกรรม หรือรู้ว่ามนุษย์จะเป็นไปตามกฎแห่งกรรมนั้นเท่านั้น ยังมีใช่เป็นการรู้ เข้าใจตัวกฎหรือหยั่งรู้ถึงความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นโดยตรง ทั้งนี้ เพราะความรู้เข้าใจที่หยั่งถึงตัวกฎหรือเหตุปัจจัยโดยตรงย่อมจัดเข้าใน จำพวกโลกุตตรสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นข้อต่อไป นอกจากนี้อาจวัดความเป็น โลกียสัมมาทิฐิด้วยวิธีพูดอย่างอื่นอีก เช่นว่า ได้แก่ ทิฐุชนิทที่ถือกุศล เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคม หรือว่าได้แก่ทิฐุชนิทที่ทำให้ ก้าวหน้าไปในมรรคได้คือ ส่งผลแก่องค์มรรคข้ออื่น ๆ ได้ตั้งแต่ช่วยให้เกิด สัมมาสังกัปปะเป็นต้น และในเมื่อเป็นความรู้ความเข้าใจที่สอดคล้อง กับความเป็นจริงตามธรรมดาของธรรมชาติ โลกียสัมมาทิฐินี้จึงอาจ เชื่อมต่อให้ก้าวไปยังโลกุตตรสัมมาทิฐิได้ด้วย

2. **โลกุตตรสัมมาทิฐิ** ความเห็นชอบระดับโลกุตระ คือเหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตาม ความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ พุดง่าย ๆ ว่ารู้เข้าใจ

¹ เช่น อภ.วิ.35/822/443.

ธรรมชาตินั้นเอง สัมมาทิฏฐิประเภทนี้ เกิดจาก โยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายใน หรือปัจจัยภายในตัวบุคคล ปรโตโฆสะที่ดีหรือ กัลยาณมิตรอาจช่วยได้เพียงด้วยการกระตุ้นให้บุคคลนั้นใช้โยนิโสมนสิการ แล้วรู้เห็นเข้าใจเอง หมายความว่าสัมมาทิฏฐิประเภทนี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้ เพียงด้วยการรับฟังแล้วเชื่อตามคนอื่นด้วยศรัทธา เพราะต้องเป็นการ รู้จักที่ตัวสภาวะเอง ต้องเอาธรรมชาตินั้นเองเป็นข้อพิจารณาโดยตรง และด้วยเหตุนี้จึงไม่มีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ ข้อยึดถือที่ปรุงแต่ง หรือบัญญัติวางซ้อนเพิ่มขึ้นมาต่างหากจากธรรมชาติของธรรมชาติ และ จึงเป็นอิสระจากการหล่อหลอมของสังคม ไม่ขึ้นต่ออิทธิพลของสภาพ-แวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติเองแท้ ๆ ซึ่งมีสภาวะและธรรมชาติเสมอเหมือนกันทุกถิ่นฐานทุกกาลสมัย โดยนัยนี้ สัมมาทิฏฐิประเภทนี้จึงมีลักษณะเป็นโลกุตระ คือไม่ขึ้นต่อกาล ไม่จำกัดสมัย เป็นความรู้ความเข้าใจอย่างเดียวกัน จำเป็นสำหรับปรีชาญาณ และความหลุดพ้นในทุกถิ่นทุกกาลเสมอเหมือนกัน

สัมมาทิฏฐิตามความหมายอย่างที่สองนี้ ที่ท่านจัดเป็นโลกุตระนั้น หมายถึงเฉพาะที่เป็นความรู้ความเข้าใจชัดเจนแจ่มแจ้ง ถึงขั้นเป็นมรรค เป็นผลทำให้เป็นอริยบุคคลเท่านั้น แต่กระนั้นก็ตาม สัมมาทิฏฐิที่เป็นมรรคเป็นผลนั้น ก็สืบเนื่องไปจากสัมมาทิฏฐิแบบเดียวกันที่เป็นของ ปุถุชนนั่นเอง ดังนั้น จึงขอเรียกสัมมาทิฏฐิตามความหมายอย่างที่สองนี้ ขึ้นที่เป็นของปุถุชนว่า สัมมาทิฏฐิแนวโลกุตระ¹

พึงเห็นความสำคัญของสัมมาทิฏฐิที่เป็นโลกุตระหรือแนวโลกุตระ นี้ว่า เป็นธรรมที่มีผลลึกซึ้งกว่าโลกียสัมมาทิฏฐิมาก สามารถทำให้เกิด

¹ เรียกตามอรรถกถาว่า *วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ* เรียกตามบาลีเดิมว่า *สัจจานุโลมิกญาณ* (ในชั้นอรรถกถา ท่านใช้สัจจานุโลมิกญาณหมายถึง ขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ 9 โดยเฉพาะ)

ความเปลี่ยนแปลงในบุคลิกภาพอย่างที่เราเรียกว่าถอนรากถอนโคน สัมมา-
ทิฐิระดับนี้เท่านั้นจึงกำจัดกิเลสได้ มิใช่เพียงกด ช่ม หรือทับไว้ และ
ทำให้เกิดความมั่นคงในคุณธรรมอย่างแท้จริง ไม่แกว่งไกวโอนไปตาม
ค่านิยมที่สังคมหล่อหลอม เพราะมองความจริงผ่านทะลุเลยระดับสังคม
ไปถึงสภาวะธรรมที่อยู่เบื้องหลังแล้ว จึงไม่เดินสายไปกับภาพปรุงแต่ง
ในระดับสังคม ความที่ว่าในตอนนี มีความหมายสำคัญในแง่ของการ
ศึกษาด้วย เพราะจะเป็นข้อพิจารณาเกี่ยวกับพัฒนาการของบุคคลว่า
ควรจะสัมพันธ์กับสังคมและธรรมชาติอย่างไร ควรได้รับอิทธิพลหรือ
ได้รับประโยชน์จากสังคมและชาตินั้นแค่ไหนเพียงไร

อนึ่ง ดังที่ทราบอยู่แล้วว่า สัมมาทิฐิแนวโลกุตระเกิดจากโยนิ-
โสมนสิการ โยนิโสมนสิการจึงมีบทบาทสำคัญในเรื่องนี้ ซึ่งควรย้ำไว้
อีกครั้งหนึ่งว่า ตามปกติ พฤติกรรมของมนุษย์ปุถุชนจะเป็นไปตามอำนาจ
ของค่านิยมที่เกิดจากการหล่อหลอมทางสังคม เช่น ละเว้นการกระทำ
ไม่ใช่ออย่างนั้น และกระทำการที่ใช่ออย่างนี้ ตามคำอบรมสั่งสอนบอกเล่า
ถ่ายทอดเล่าเรียนหรือจดจำแบบอย่างมา *ถ้าเมื่อใดปุถุชนไม่ตกอยู่ในอำนาจ
ของค่านิยมเช่นนั้น เขาก็จะตกเป็นทาสของตัณหาที่เรียกกัน ในสมัยใหม่ว่า
อารมณ์ของตนเอง*¹ แต่โยนิโสมนสิการ ช่วยให้หลุดพ้นได้ทั้งจากอิทธิพล
ของค่านิยมทางสังคม และจากความเป็นทาสแห่งตัณหาหรืออารมณ์กิเลส
ของตนเอง ทำให้มีพฤติกรรมอิสระที่เป็นไปด้วยปัญญา จึงอาจพูดสรุป
ได้ว่า ปุถุชนจะคิดจะทำการใด ๆ ก็ตาม หากขาดโยนิโสมนสิการเสียแล้ว
ถ้าไม่ตกอยู่ในอำนาจของค่านิยมจากภายนอกก็ย่อมตกเป็นทาสแห่งตัณหา
ของตนเอง เมื่อใดมีโลกุตรสัมมาทิฐิ เมื่อนั้นเขาก็จะหลุดพ้นจากอำนาจ
ปรุงแต่งของสังคมได้อย่างแท้จริง

¹ ความจริงทั้งค่านิยมที่ผิดและอารมณ์ (emotion) ล้วนเนื่องด้วยตัณหาทั้งสองอย่าง
แต่ต่างกันที่ว่าอย่างแรกเป็นตัณหาซึ่งปรุงแปลงหรือแต่งตัวแล้ว อย่างหลังเป็น
ตัณหาสด

เมื่อใดที่กฎวิภาษกลายเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อนั้นก็จัดเป็นปัญญาหรือไพบูลย์ คำหนึ่งของปัญญา¹ แม้ว่าในขั้นแรกเริ่มสัมมาทิฏฐินั้นจะยังเป็นเพียงความเห็นหรือความเชื่ออยู่ ทั้งนี้เพราะความเห็นหรือความเชื่อนั้นสอดคล้องกับความ เป็นจริง มีความเข้าใจตามสภาวะหรือตามเหตุปัจจัยเป็นที่อ้างอิง เริ่มเดินหน้าออกจากอำนาจครอบงำของอวิชชาและตัณหา ต่อจากนั้นไป แม้ว่าความเห็นหรือความเชื่อนั้นจะกลายเป็นความรู้ความเข้าใจอย่างชัดเจน แจ่มแจ้งที่เรียกว่าญาณแล้ว ก็ยังคงเรียกด้วยชื่อเดิมว่าสัมมาทิฏฐิได้เรื่อยไป เพื่อสะดวกในการมองเห็นความเจริญเติบโตหรือองงามที่ต่อเนื่องกัน โดยนัยนี้สัมมาทิฏฐิจึงมีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมตั้งแต่ความเห็นและความเชื่อถือที่ถูกต้องไปจนถึงความรู้ความเข้าใจตามสภาวะที่เป็นจริง

สัมมาทิฏฐิกับการศึกษา

ในแง่ของการศึกษา กล่าวได้ว่า *คนเริ่มมีการศึกษา เมื่อเขามีสัมมาทิฏฐิ* บางท่านอาจมองในแง่จากภายนอกเข้าไปตามนัยแห่งไตรสิกขา โดยถือเอาศีลเป็นที่เริ่มต้น แล้วกล่าวว่า การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนประพฤติสุจริต² แต่คำกล่าวเช่นนี้ยังนับว่าไม่เข้าถึงตัวการศึกษาหรือแก่นแท้ของการศึกษา เพราะการฝึกปรือในขั้นศีลให้มีสุจริตก็ด้วยมุ่งสร้างสมนิสัยหรือความเคยชินในทางที่ถึงมาเป็นทางนำคนระดับเวไนยไปสู่การมองเห็นคุณค่าของความประพฤติสุจริตเช่นนั้น (นี่คือแง่ที่พฤติกรรมกลับเป็นฝ่ายปรุงแต่งค่านิยมได้เช่นเดียวกับปัจจัยทางสังคมอย่างอื่น ๆ) เมื่อใดมองเห็นคุณค่าเกิดความเข้าใจซาบซึ้งและใฝ่เนียมความสุจริต เป็นสัมมาทิฏฐิแล้ว เมื่อนั้นศีลหรือความประพฤติสุจริตจึงจะแน่นแฟ้นมั่นคงได้ (ตอนนี้ค่านิยมจะเป็นฝ่ายกำหนดพฤติกรรม) และเมื่อนั้นแหละจึงเรียก

¹ เช่น ขุ.ม.29/49/51; อภิ.วิ.35/581/320 ฯลฯ

² คำว่าสุจริตในที่นี้หมายถึง สุจริตอย่างที่ใช้ในภาษาไทยคือมุ่งกาย วาจา และอาชีวะสุจริต ไม่รวมถึงมโนสุจริต (มโนสุจริตคลุมสัมมาทิฏฐิด้วย)

ได้ว่าเขาเป็นผู้มีการศึกษา พุทธอีกอย่างหนึ่งว่า การที่ฝึกปรือในไตรสิกขา เริ่มแต่ศีลไป ก็เพื่อฝึกบ่มให้องค์มรรคทั้งหลายเริ่มแต่สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้น เมื่อใดองค์มรรคซึ่งมีสัมมาทิฏฐิเป็นตัวนำ บังเกิดขึ้นในบุคคล จึงจะนับได้ว่าเขามีการศึกษา เพราะนับแต่บัดนั้นไป องค์ธรรมทั้งหลายในตัวบุคคล นั้นจึงจะเริ่มเข้าประจำทำหน้าที่สอดประสานส่งทอดต่อกัน สัมมาทิฏฐิ นอกจากจะทำให้ศีลหรือความประพฤติสุจริตนั้นมั่นคงจริงจังแล้ว ยังช่วยให้การประพฤติศีลเป็นไปด้วยความจริงใจไม่เสแสร้ง และเป็นหลักประกันให้ประพฤติได้ถูกต้องตามความหมายและความมุ่งหมายของศีล ไม่ผิดพลาดกลายเป็นสัสฬพตปราคาส หรือถือปฏิบัติโดยงมงายเป็นต้น อีกด้วย เมื่อใดมีสัมมาทิฏฐิเมื่อนั้นจึงวางใจในการปฏิบัติศีลหรือไว้ใน ความสุจริตนั้นได้ แต่ถ้ายังไม่มีสัมมาทิฏฐิตราบใดก็ยังไม้อาจวางใจใน ศีลตราบนั้น

ถ้าแสดงความหมายอย่างผ่อนลงมา โดยถือเอาปัจจัยของสัมมาทิฏฐิ เป็นหลัก ก็อาจกล่าวว่า *การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนเริ่มรู้จักคิด* (โยนิโสมนสิการ) ความหมายอย่างนี้ก็นับได้ว่าถูกต้อง ด้วยเป็นการกล่าวแบบเล็งความถึงกัน เพราะเมื่อมีโยนิโสมนสิการแล้ว ก็หวังได้ว่าสัมมาทิฏฐิจะเกิดตามมา ดังจะเห็นได้ว่าแม้แต่การปฏิบัติระดับศีล เมื่อได้โยนิโสมนสิการช่วยนำ พุทธิกรรม จึงจะทำให้การปฏิบัติดำเนินไปอย่างถูกต้องพอดี และเป็น การกระทำอย่างมีเป้าหมายที่เกื้อกูลเป็นประโยชน์ ทั้งตนเองก็ได้ความเข้าใจ มีความมั่นใจจิตเป็นกุศลโปร่งผ่องใส เช่นในการแต่งตัวให้สะอาดเรียบร้อย นอกจากคำนึงถึงคุณค่าเพื่อชีวิตคือปกปิดและปกป้องร่างกายจากหนาวร้อน และความละเอียดเป็นต้นแล้ว โยนิโสมนสิการยังช่วยให้อำนาจในทางเกื้อกูล แก่ผู้อื่นและแก่สังคมอีกด้วย เช่นทำใจว่า เราจะแต่งตัวอย่างนี้ให้สะอาด เรียบร้อยอย่างนี้ เพื่อความเป็นระเบียบดีงามของหมู่ของชุมชนหรือของ สังคม เรานุ่งห่มไม่ให้นำเกลียดหรือนำรังเกียจ ให้เรียบร้อยงดงามอย่างนี้ เพื่อรักษาจิตใจของคนอื่นที่เขาพบเห็นให้เป็นกุศล ไม่เศร้าหมองขุ่นมัว

เพื่อช่วยเสริมบรรยากาศให้คนอื่น ๆ มีจิตใจผ่อนคลาย โน้มโน้มไปในความ
ดีงาม แต่ถ้าคิดขึ้นมาว่าจะอวดโก้ อวดฐานะ เอาเด่น จะข่มคนโน้นคนนี้
หรือจะล่อใจคนให้หลงไหลติดพัน หรือมีจิตคิดแง่งอนว่าจะทำตามใจฉัน
ใครจะว่าอย่างไรก็ช่าง ดังนี้เป็นต้น ก็กลายเป็นอโยนิโสมนสิการ อุกุศล-
ธรรมก็เข้าครอบงำใจ จิตก็ปิดล้อมตัวเองให้คับแคบ ไม่โปร่งโล่ง ไม่
ผ่อนคลาย และพฤติกรรมในการแต่งกายก็พร้อมที่จะวิปริตออกไปจากความ
ถูกต้องพอดีได้ทันที

เมื่อพูดถึงการศึกษา คนทั่วไปมักนึกถึงการเล่าเรียนความรู้สำหรับ
ทำมาหาเลี้ยงชีพ อันเป็นเรื่องของอาชีพ และเป็นเรื่องระดับศีล การ
ศึกษาที่มุ่งสร้างแต่อาชีพะ โดยไม่คำนึงว่าจะเป็นสัมมาชีพะหรือมิจจาชีพะ
ย่อมไม่มีสาธุชนใดเห็นชอบด้วย แต่การศึกษาที่มุ่งสร้างสัมมาอาชีพะเพียง
อย่างเดียวโดยไม่ใส่ใจสร้างสัมมาทิฐิ ก็ยังหาชื่อว่าเป็นการศึกษาที่ถูกต้อง
ไม่ และน่าจะจะไม่สำเร็จผลสมความมุ่งหมาย แม้แต่ที่จะให้เกิดสัมมา-
อาชีพะนั้นด้วย เพราะยังไม่เข้าถึงตัวการศึกษา อาจจะเป็นสัมมาอาชีพะ
แต่เพียงชื่อ ไม่ใช่สัมมาอาชีพะที่แท้ เพราะเป็นการฝึกหัดศีล โดยไม่ทำ
องค์มรรคให้เกิดขึ้น จึงยังผิวเผิน ฉาบฉวยไม่หยั่งรากลง ทางที่ถูกจะ
ต้องปลูกฝังสัมมาทิฐิไว้เป็นรากฐานของสัมมาอาชีพะด้วย พึงง่าย ๆ ว่า
จะให้ถือศีลโดยไม่มีคามไฝนิยมศีล หรือให้ประพฤติสุจริตโดยไม่มีค่านิยม
แห่งความสุจริต ย่อมไม่เพียงพอ

ดังจะเห็นสิ่งที่ไม่น่าเป็นไปไม่ได้ แต่มีอยู่ในสังคมบางถิ่นบางสมัย
ความไฝนิยมทุจริตเป็นไปอย่างแพร่หลาย ถึงกับคนจำนวนมากเห็นไปว่า
การทำอะไรได้สำเร็จหรือหาทรัพย์สินได้ด้วยวิธีหลอกลวงคดโกงฉลาด
ในการทุจริตหรือทำร้ายผู้อื่น เป็นความเก่งกล้าสามารถ สังคมนั้นแม้จะมี
สภาพทั่วไปอุดมสมบูรณ์ แต่เต็มไปด้วยการทุจริตและอาชญากรรม
พร้อมกันนั้นในอีกสังคมหนึ่งซึ่งสภาพทั่วไปมีความอดอยากยากแค้นกว่า
เป็นอันมาก กลับมีอาชญากรรมต่าง ๆ น้อย แม้แต่คนจนไร้ก็ยอมเป็น

ขอทานยิ่งกว่าจะทำการทุจริตสักขโมย

ความที่กล่าวในตอนนี มีความสำคัญถึงขั้นหลักการ ซึ่งควรจะเน้นไว้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมรรคกับไตรสิกขา ซึ่งมองดูได้ที่สัมมาทิฐิกับการฝึกอบรมศีล อันเป็นข้อแรกของหมวดธรรมแต่ละฝ่าย ในตอนต้นได้เคยกล่าวถึงความสัมพันธ์อย่างเป็นปัจจัยกันระหว่างศีลกับสัมมาทิฐิว่าเมื่ออยู่ร่วมกันด้วยดีโดยสงบเรียบร้อยก็ไม่ต้องคอยสะดุ้งหวาดระแวงเมื่อประพฤติดีมีศีล ก็ไม่มีความเดือดร้อนุ่นวายใจ ทำให้จิตสงบ เป็นสมาธิ เมื่อจิตสงบแน่วแน่่องใสก็ช่วยให้คิดคล่อง มองเห็นอะไร ๆ ชัดเจนไม่เอนเอียง มีความเข้าใจดี เกิดปัญญา ถ้าปัญญานั้นรู้ตระหนักรู้มองเห็นคุณค่าของความประพฤติดีมีศีล ก็เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อมีสัมมาทิฐิคือเห็นถูก เข้าใจถูกต้อง ก็คิด แล้วพูด ทำประพฤติปฏิบัติถูกต้องเป็นศีลอีก และอีกตอนหนึ่งได้กล่าวแล้วว่า การฝึกหัดศีล หรือฝึกอบรมความประพฤติ จะเชื่อว่าเป็นการศึกษาที่ต่อเมื่อสามารถทำให้เกิดสัมมาทิฐิ อย่างน้อยตั้งแต่ขั้นทราบซึ่งในคุณค่าของศีลหรือมีค่านิยมแห่งความสุจริตขึ้นไป การฝึกอบรมความประพฤติที่จะให้มีผลเช่นนี้ ได้กล่าวมา ณ ที่นี้ 2 อย่างคือ

1) การฝึกศีลที่อาศัยความเคยชินและศรัทธา เป็นวิธีที่เน้นหนักในด้านระเบียบวินัย ได้แก่การจัดสรรสภาพแวดล้อมให้เป็นกรอบกำกับความประพฤติ และจัดระเบียบความเป็นอยู่เช่นกิจวัตร เป็นต้น ให้กระชับฝึกคนปฏิบัติให้เกิดความคุ้นและเคยชินเป็นนิสัย พร้อมนั้นก็สร้างเสริมศรัทธาโดยให้ภักษณมิตรเช่นครูแนะนำชักจูงให้เห็นว่าการประพฤติดีมีระเบียบวินัยเช่นนั้น มีประโยชน์ คุณค่าหรืออันสงส์อย่างไร และอาจให้ได้ยินได้เห็นบุคคลผู้มีความประพฤติดีงามน่าเลื่อมใสศรัทธาที่มีความสุขความสำเร็จเป็นแบบอย่าง (เช่น ครูนั่นเอง) ประกอบไปด้วย โดยวิธีนี้ความทราบซึ่งในคุณค่าของความประพฤติดีงาม ความรักวินัย ความใฝ่ นิยมศีลก็เกิดขึ้นได้ แม้จะไม่มีภักษณมิตรคอยชี้แจงประโยชน์ หรือได้

เห็นแบบอย่างอะไรมากนัก แต่ถ้าระเบียบวินัยหรือกรอบความประพฤติ นั้นเป็นสิ่งที่เขาปรับตัวเข้าได้ เกิดความเคยชินเป็นนิสัยขึ้นมาที่ดี เขาได้รับผลดีมองเห็นประโยชน์แก่ตนบ้างก็ดี เขาก็จะเกิดความใฝ่นิยมและคิดหาเหตุผลเข้ากับความประพฤติดีมีระเบียบวินัยนั่นเอง เมื่อพ้นจากขั้น ประพฤติไปตามกรอบหรือตามบังคับ มาถึงขั้นเห็นคุณค่าใฝ่นิยมที่จะทำ อย่างนั้นจริง ก็เข้าสู่ขั้นเป็นสัมมาทิฐิ นับได้ว่าเริ่มมีการศึกษา แม้ว่า จะเป็นสัมมาทิฐิชนิดโลกก็้อย่างอ่อนเหลือเกินและไม่สู้มั่นคงปลอดภัยนัก เพราะอาจกลายเป็นการปฏิบัติด้วยความยึดมั่นงมงายเป็นสีลัพพต-ปราชญ์ได้ก็ตาม

2) การฝึกศีลที่ใช้โยนิโสมนสิการกำกับ เป็นวิธีที่เน้นความเข้าใจ ในความหมายของการกระทำหรือการปฏิบัติทุกอย่าง คือปฏิบัติกรด้วย โยนิโสมนสิการ หรือใช้โยนิโสมนสิการนำและคุมพฤติกรรม ดังตัวอย่าง เรื่องการแต่งกายที่ได้กล่าวมาแล้ว ตามวิธีนี้ ก็ลดามิตรเช่นครู จะช่วย ได้โดยแนะแนวความคิดให้เห็นช่องทางพิจารณาและเข้าใจความหมาย ของพฤติกรรมนั้น ๆ ไว้ก่อน แต่เมื่อถึงเวลาปฏิบัตินักเรียนหรือผู้ปฏิบัติ นั้นจะต้องทำใจพิจารณาเอาเองทุกคราวทุกกรณีไป ตัวอย่างอื่นอีกเช่น ในการไหว้กราบแสดงความเคารพ ผู้กราบไหว้พระสงฆ์หรือแสดงความ เคารพผู้ใหญ่กว่า อาจทำให้เข้าใจกับความหมายที่ถูกต้องถึงมาเป็นกุศล ของการกระทำในกรณีนั้น ๆ และเวลานั้น ๆ เช่นว่า เราขอกราบไหว้ เพื่อเป็นการฝึกตนให้เป็นคนอ่อนโยนไม่แข็งกระด้าง หรือเรากราบไหว้ เพื่อเชิดชูระเบียบเพื่อความดีงามของสังคม หรือเรากราบไหว้เพื่อเป็น เครื่องหมายแห่งการเกิดทุนธรรมที่ท่านผู้นั้นเป็นตัวแทนอยู่ หรือเรากราบ ไหว้ด้วยเมตตาหวังดีหวังประโยชน์แก่ท่านผู้นั้น เพื่อเป็นเครื่องช่วยระวัง รักษาท่านให้ดำรงตนอยู่ในภาวะและฐานะที่ถึงงามเหมาะสม หรืออย่าง น้อยที่สุดว่า เรากราบไหว้เป็นการจะประพฤติกรรมในส่วนของเรา ให้ถูกต้องให้ถึงงามที่สุดของเราก็แล้วกัน ดังนั้นเป็นต้น ทางฝ่ายพระสงฆ์

ผู้ใหญ่หรือครู ที่เป็นผู้จะได้รับความสะดวกสบายไหว ก็อาจทำใจเมื่อเขา
กราบไหว้เคารพตนเช่น นึกเป็นโอกาสที่ได้สำรวจตนว่าเรายังเป็นผู้มี
คุณธรรมความประพฤติสมควรแก่การได้รับความเคารพกราบไหว้อยู่
หรือไม่ หรือนึกว่าท่านผู้นั้นอยู่ในฐานะที่เราพึงแนะนำได้ เขาไหว้กราบ
ถูกต้องหรือไม่อย่างไร เป็นโอกาสที่เราจะรู้ไว้และค่อยนำมาแนะนำด้วย
ความหวังดีต่อไป หรือใจอนุโมทนาว่าท่านผู้นี้ คนผู้นี้ช่างเป็นผู้มีคุณธรรม
สูงรู้จักกระเบียบของสังคมรู้จักให้เกียรติเกิดทุนธรรม หรือทำใจว่า
เอาเถิดว่ากันไปตามสมมติของโลกแล้วแต่จะอย่างไรให้โลกมันดีก็เอา
ดังนี้ เป็นต้น เมื่อทำใจด้วยโยนิโสมนสิการอย่างนี้ ก็จะมีความมั่นใจใน
การกระทำของตน และจะไม่เกิดอกุศลธรรมเข้าครอบงำจิตด้วย เช่น
ทางฝ่ายผู้กราบไหว้ก็จะไม่ต้องมาถือเทียบเขาเทียบเราด้วยกิเลสแห่งความ
ยึดติดถือมั่นในตัวตนว่า เขามีดีอะไรเราจะต้องไหว้ เราดีกว่าเขาเสียอีก
จะไหว้ทำไม ดังนี้ เป็นต้น ทางฝ่ายผู้จะได้รับความสะดวกก็จะไม่ต้อง
เกิดกิเลสคอยระแวงหรือโทมนัสน้อยใจแค้นเคือง เช่นว่า ทำไมคนนี้ไม่
ไหว้เรา ทำไมคนนั้นไหว้ด้วยอาการไม่ถูกใจเรา หรือลุ่มหลงลืมหืมว่า
เราเป็นผู้เลิศประเสริฐสูง ผู้คนทั้งหลายพากันนอนนบกราบไหว้ ดังนี้
เป็นต้น ตัวอย่างที่ยกมานี้ล้วนเป็นโยนิโสมนสิการแบบเร้ากุศลธรรม
และให้เกิดสัมมาทิฐิแบบโลกีย์เท่านั้น แต่ก็เห็นได้ว่า วิธีฝึกข้อสอง
นี้ประณีตลึกซึ้งกว่าวิธีที่ 1 สามารถป้องกันผลเสียคือการเกิดขึ้นของ
อกุศลธรรมที่จะเข้าแฝงซ่อนการปฏิบัติซึ่งวิธีที่หนึ่งป้องกันไม่ได้ เป็น
การปฏิบัติอย่างมั่นใจด้วยปัญญา ทำให้เกิดความเข้าใจเป็นสัมมาทิฐิ
เพิ่มขึ้นอยู่เรื่อยไปพร้อมกันกับการฝึกศีล และปิดช่องที่จะกลายเป็นการ
ประพฤติปฏิบัติศีลด้วยความมกมายที่เรียกว่าสัลลพตปรัมมาส

วิธีฝึกที่ถูกต้องตามแนวของมรรคอย่างแท้จริง คือวิธีที่สอง หาก
จะใช้วิธีที่หนึ่งควบไปด้วยก็น่าจะได้ผลดียิ่งขึ้น แต่จะใช้วิธีที่หนึ่งอย่างเดียว
นับว่ายังไม่เพียงพอสำหรับการศึกษาที่แท้ เพราะในการศึกษาที่ถูกต้อง

ภายนอกเริ่มต้นด้วยการฝึกขั้นศีล แต่ภายในต้องใช้โยนิโสมนสิการสร้างปัญญาให้เกิดสัมมาทิฐิพร้อมกันแต่แรกเรื่อยไป และเมื่อทำอย่างนี้ ก็เป็นการใช้โยนิโสมนสิการในทางปฏิบัติ ซึ่งใช้ได้ตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน ไม่ใช่รอเอาไว้พิจารณาความคิดอย่างเดียว และไม่ใช่แต่ในขั้นศีลนี้เท่านั้น แม้ในขั้นสมาธิและขั้นปัญญาแท้ ๆ ก็จะต้องใช้โยนิโสมนสิการอย่างนี้เรื่อยไป สัมมาทิฐิและองค์มรรคทั้งหลายภายในจึงจะเจริญแก่กล้าพร้อมพร้อมยิ่งขึ้นได้ โดยนัยนี้ ก็จะมองเห็นความเจริญขององค์มรรคที่ควบไปกับการฝึกไตรสิกขา กล่าวคือ เมื่อมองจากข้างนอก หรือมองตามขั้นตอนใหญ่ ก็จะเห็นการฝึกอบรมตามลำดับขั้นของไตรสิกขา เป็นศีล สมาธิ และปัญญา แต่เมื่อมองเข้าไปข้างในที่รายละเอียดของการทำงาน ก็จะเห็นองค์มรรคทั้งหลายเดินไขว่ทำหน้าที่กันอยู่ หรือว่าบุคคลนั้นกำลังเดินตามมรรคอยู่ตลอดเวลา พุคสรูปได้ว่า วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องคือ ภายนอกฝึกตามไตรสิกขาไป ภายในก็เดินตามมรรคด้วย นี่คือความหมายของความที่ว่า เป็นการประสานงานรับกันทั้งระบบฝึกคนจากข้างนอก และระบบก้าวหน้าขององค์ธรรมที่อยู่ข้างใน

มองลึกลงไปอีกถึงพัฒนาการของบุคคล เมื่อพิจารณาตามหลักเท่าที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่า ถ้าปล่อยให้มนุษย์เจริญเติบโตอย่างเป็นไปเองตามธรรมชาติ ไม่อาศัยปัจจัยทางสังคมเข้าช่วยเหลือเลย ก็จะมีเพียงอัจฉริยมนุษย์ไม่กี่คนที่จะสามารถใช้โยนิโสมนสิการโดยลำพังตัว นำตนเข้าถึงชีวิตที่ดั่งงามสูงสุด และในทางตรงข้าม การปล่อยให้มนุษย์เจริญเติบโตขึ้นด้วยการหล่อหลอมของปัจจัยต่าง ๆ ทางสังคมอย่างเดียว ก็ไม่เพียงพอที่จะทำให้เขาเข้าถึงความดั่งงามสูงสุดที่เขาเองสามารถเข้าถึงได้ โดยนัยนี้อาจกล่าวได้ว่า แนวทางพัฒนาบุคคลสองแบบต่อไปนี้เป็นวิธีการสุดโต่งที่ผิดพลาดคือ

- 1) การพัฒนาโดยปล่อยให้ไปเองอย่างเสรีตามธรรมชาติ
- 2) การพัฒนาตามความปรุงแต่งต้องการของสังคม

การพัฒนาตามธรรมชาติเท่านั้น ไม่เพียงพอ จะต้องพัฒนาด้วยความเข้าใจสภาวะของธรรมชาติที่จะทำให้วางใจวางท่าที่สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างถูกต้องได้ผลดีด้วย ในทำนองเดียวกัน การพัฒนาตามความต้องการของสังคมเท่านั้น ก็ไม่เพียงพอ จะต้องพัฒนาด้วยความรู้เท่าทันที่จะทำให้สามารถหลุดพ้นจากอำนาจปรุงแต่งของสังคมได้ด้วยการพัฒนาที่สมบูรณ์จะต้องเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและกับสังคม ทั้งนี้ เพราะมนุษย์เกิดขึ้นได้ก็ด้วยอาศัยทั้งธรรมชาติและมนุษย์อื่น เป็นอยู่ก็ต้องเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและกับมนุษย์อื่น จึงอาจกล่าวถึงการพัฒนาบุคคลที่ถูกต้องสมบูรณ์ว่า เป็นการพัฒนาการด้วยความรู้ความเข้าใจที่ทำให้เจริญเติบโตขึ้นอย่างเกื้อกูลแก่สังคมและอย่างเป็นกันเองกับธรรมชาติ พร้อมกับได้ทั้งสังคมและธรรมชาติเป็นที่หล่อเลี้ยงให้ชีวิตงอกงามเอิบอิมเบิกบานมีความดีงามและความเกษมศานต์

เมื่อคนจะอยู่ร่วมกันด้วยดี แม้เพียงสองคน ก็ต้องมีปีติขึ้นและความรู้จักควบคุมยับยั้งในทางพฤติกรรม เมื่ออยู่กันหลายคน ก็ถึงกับต้องมีข้อกำหนดหรือข้อตกลงทางความประพฤติว่าจะอะไรพึงเว้น อะไรพึงทำที่ไหนเมื่อใด เพื่อให้ทุกอย่างเป็นไปอย่างสอดคล้อง ทุกคนได้รับประโยชน์ด้วยกัน (แม้แต่ตัวบุคคลผู้เดียว ก็ยังมีความต้องการต่าง ๆ ของตนเองที่ขัดกัน ซึ่งทำให้ต้องมีการวางระเบียบวินัยสำหรับตนเองเพื่อฝึกการดำเนินชีวิตให้ได้ผลดี) คนหลายคนจากทุกทิศขั้วบรมมาเผชิญกันที่สี่แยก แต่ละคนเร่งรีบจะชิงไปก่อน จึงติดอยู่ด้วยกันไปไม่ได้สักคน ทั้งยุ่งทั้งเสียเวลาทั้งจะวิวาทกัน แต่เมื่อยอมกันจัดระเบียบ ด้วยความรู้ความเข้าใจ ก็ไปได้โดยสวัสดิ์ทุกคน ด้วยเหตุนี้ หมู่ชนคือสังคมจึงต้องมีระเบียบ นอกเหนือจากสิ่งที่เรียกว่าระเบียบแท้ ๆ แล้ว ก็ยังมีระบบแบบแผน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และสถาบันทั้งหลายในทางสังคม รวมถึงศิลปวิทยาการต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดสืบกันมา ซึ่งมีผลรวมที่ทำให้สังคมหนึ่ง ๆ เกิดมีรูปร่างของตนขึ้น บัจฉัยต่าง ๆ ในทางสังคม ปรุงแต่งสังคมแล้วก็ปรุง

แต่งบุคคลให้มีคุณสมบัติสอดคล้องกลมกลืนกับสังคมนั้นด้วย แต่ในเวลาเดียวกัน บุคคลทั้งหลายนั้นเองก็เป็นตัวปรุงแต่งปัจจัยต่าง ๆ ในทางสังคม สังคมกับบุคคลจึงปรุงแต่งซึ่งกันและกัน แต่เมื่อสังคมมีรูปร่างชัดเจนแล้ว ก็มักมีลักษณะแน่นอนตายตัว ทำให้บุคคลมักกลายเป็นฝ่ายถูกสังคมปรุงแต่งเอาไว้นองความต้องการของสังคมฝ่ายเดียว แต่ความจริงนั้น บุคคลมิใช่เพื่อสังคมฝ่ายเดียว สังคมก็เพื่อบุคคลด้วยและว่ากันในขั้นพื้นฐาน สังคมมีขึ้นเพื่อช่วยให้ชีวิตอยู่กันอย่างดีงามและสามารถบรรลุความดีงามที่สูงขึ้นไปด้วยซ้ำ เมื่อมองในแง่นี้ สังคมเป็นปัจจัยอุดหนุนเพียงส่วนหนึ่ง แต่ไม่เพียงพอที่จะให้มนุษย์บรรลุชีวิตที่ดีงาม เพราะสังคมเริ่มตั้งต้นหรือถือกำเนิดขึ้นจากการมีระเบียบที่จะให้คนอยู่ร่วมกันด้วยดี แต่เมื่อเขาอยู่ร่วมกันด้วยดีแล้ว ชีวิตของเขายังมีสิ่งดีงามที่จะพึงเข้าถึง นอกเหนือจากนั้นอีก และสังคมก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งหรือภาคหนึ่งของสิ่งที่ชีวิตจะต้องเกี่ยวข้อง นอกเหนือจากสังคมแล้วยังมีธรรมชาติอีก และสิ่งดีงามสูงสุดนั้น ชีวิตจะได้ต่อเมื่อเข้าถึงธรรมชาติ เพราะว่าโดยสภาวะของชีวิตเองแล้ว ธรรมชาติเป็นพื้นเดิม สังคมเป็นเพียงส่วนอุ้มชู ซึ่งอาจช่วยให้ชีวิตอยู่ใกล้ชิดเป็นกันเองกับธรรมชาติก็ได้ หรืออาจปิดเบนปิดบังให้เห็นห่างจากธรรมชาติก็ได้ อย่างไรก็ตาม สังคมแม้ที่มีรูปร่างชัดเจนตายตัวแล้ว ก็มิใช่จะเป็นฝ่ายปรุงแต่งหล่อหลอมบุคคลได้ฝ่ายเดียวเสมอไป ถ้าบุคคลใช้โยนิโสมนสิการก็สามารถหลุดพ้นจากอำนาจปรุงแต่งของสังคมได้ โยนิโสมนสิการนั้นทำให้บุคคลก้าวข้ามหรือมองทะลุเลยสังคม ไปถึงความจริงอันไม่จำกัดกาลของธรรมชาติที่อยู่เบื้องหลังสังคมอีกชั้นหนึ่ง เมื่อมีโยมนสิการแล้ว บุคคลก็สามารถหลุดพ้นจากอำนาจปรุงแต่งของสังคมด้วย สามารถบรรลุความดีงามที่สูงขึ้นไปอีกด้วย และสามารถหวนกลับไปทำหน้าที่ปรุงแต่งสังคมอย่างมีสติได้อีกด้วย

หลักการในเรื่องที่ว่ามานี้ ก็คือมนุษย์จำเป็นต้องมีระเบียบเพื่อความอยู่ร่วมกันด้วยดี สังคมจึงต้องมีวินัยและให้บุคคลมีศีลที่จะประพฤติตาม

วินัยของสังคม อย่างไรก็ตาม ระเบียบวินัยอาจกลายเป็นเพียงเครื่องมือ
จำกัดเสรีภาพของคน หรือถึงกับถูกเรียกได้ว่าเป็นเครื่องมือทำคนให้
เป็นทาสของระบบก็ได้ ถ้าระเบียบวินัยนั้นเป็นสักว่าข้อห้ามข้อบังคับที่
ถือปฏิบัติตาม ๆ กันไปอย่างมีคอบอด หรืออาจเกิดผลร้ายอย่างอื่นอีก หาก
ให้ปฏิบัติด้วยการบีบบังคับหรือด้วยคำหลอกลวง แต่ในเวลาเดียวกัน
การแสดงออกที่เรียกว่ากระทำด้วยเสรีภาพ ก็อาจเป็นเพียงปฏิบัติการที่
ระบายออกในภายนอก ของความมีจิตใจที่ตกเป็นทาสของกิเลสและความ
ทุกข์ภายในตนเอง อาจพูดซ้อนว่าเป็นเสรีภาพในการแสดงความเป็นทาส
เสรีภาพในการที่จะเป็นทาส หรือการยอมให้คนเป็นทาสกันได้อย่างเสรี
ซึ่งเสรีภาพเช่นนี้ มักหมายถึงเสรีภาพในการที่จะทำผู้อื่นให้เป็นทาสด้วย
ในรูปใดรูปหนึ่ง ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม และในเวลาเดียวกันนั่นเองสำหรับ
คนที่มีจิตใจเป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลสและความทุกข์ ถูกปล่อย
ให้มีโอกาสและเสรีภาพที่จะใช้ปัญญาอย่างบริสุทธิ์ปราศจากการเคลือบ
แฝงใด ๆ อย่างที่เรียกว่าเป็นอยู่ด้วยปัญญา ย่อมไม่จำเป็นต้องมีมาตรการ
ใด ๆ เกี่ยวกับระเบียบวินัย เพราะความมีระเบียบวินัยมีพร้อมอยู่ในตัว
ของผู้นั้นแล้ว และยิ่งกว่านั้นไปอีกก็คือ เขาพร้อมที่จะปฏิบัติตามระเบียบ
วินัยอะไรก็ได้ที่มองเห็นว่าเป็นไปเพื่อความดีงาม เพื่อประโยชน์ของมนุษย์
จุดบรรจบของเรื่องนี้คงมีว่า ระเบียบวินัยเป็นสิ่งดีงาม ในเมื่อกำหนด
วางและปฏิบัติด้วยความรู้ความเข้าใจความหมายและความมุ่งหมายอย่าง
ถูกต้อง กล่าวคือ คีล จะต้องประกอบด้วยสัมมาทิฐิ ดังนั้น การฝึกให้
เด็กมีระเบียบวินัยจะต้องให้เป็นไปพร้อมด้วยการสร้างความเข้าใจให้
เห็นคุณค่าของวินัย และความจำเป็นที่ต้องมีระเบียบ เมื่อจะวางระเบียบ
ข้อกำหนด กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้น ก็พึงให้สมาชิกผู้เข้าใจประโยชน์และเห็น

ขอปร่วมกัน ซึ่งจะทำให้ไม่รู้สึกว่าถูกห้ามถูกสั่งถูกบังคับ¹ เป็นอยู่อย่าง มีคบอด แม้ระบบ แบบแผน วัฒนธรรมประเพณีและสถาบันต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วของสังคมก็พึงให้สมาชิกรุ่นใหม่แต่ละรุ่นได้เรียนรู้เข้าใจคุณค่า โดยถูกต้อง และพร้อมนั้นก็ฝึกให้เรียนรู้เข้าใจสภาวะธรรม ให้รู้จักมอง โลกและชีวิตตามความเป็นจริง ตามธรรมชาติ ที่จะให้หลุดพ้นจากอำนาจ ปรุงแต่งหล่อหลอมของสังคม และเข้าถึงความต้งามสูงขึ้นไปที่สังคม ไม่อาจอำนวยความสะดวก และข้อที่สำคัญยิ่งก็คือสังคมนั้นพึงเป็นสังคมที่เป็น กัลยาณมิตร หรืออย่างน้อยเป็นที่มิกัลยาณมิตรอันพอจะหาได้ สำหรับ จะมาช่วยฝึกช่วยแนะโยนิโสมนสิการในเรื่องที่ได้กล่าวมานี้

มีความจริงที่แตกต่างกันอันเป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ระหว่างสังคม กับธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์ควรจะเข้าใจโดยฝึกอบรมให้เรียนรู้ตั้งแต่ยังเด็ก กล่าวคือ *ธรรมชาติเป็นไปตามธรรมนิยาม แต่สังคมนมนุษย์เป็นไปตามกรรมนิยามด้วย*² แ่งที่เด็กควรเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ก็คือ เด็กควรได้รับการ ปฏิบัติด้วยเมตตา แต่การแสดงเมตตานั้น นอกจากจะเป็นการแสดงความรักความปรารถนาดีเพื่อประโยชน์ทางจิตใจของเด็กโดยตรง เช่น ความ อบอุ่นใจเฉพาะหน้าและความมีสุขภาพจิตที่ดีในระยะยาวแล้ว ควรมี เป้าหมายทางปัญญาด้วย คือให้นำไปสู่ความเข้าใจทราบซึ่งในความมีเจตนา

¹ พึงสังเกตวิธีบัญญัติวินัยสงฆ์ของพระพุทธเจ้าว่า นอกจากทรงประชุมสงฆ์ชี้แจง เหตุผลและประโยชน์และทรงบัญญัติขึ้นโดยความรู้และเห็นขอปร่วมกันแล้ว ถ้อยคำที่ใช้ก็ไม่มีความว่า สั่ง ห้าม บังคับ อย่า หรือจง เป็นต้น สำหรับลักษณะ ความที่เรียกกันว่าห้าม ทรงใช้ข้อความว่า ภิกษุใดกระทำการอย่างนั้น ๆ ก็เป็นอัน ถึงการละเมิดระดับนั้น ๆ สำหรับความผิดทั่ว ๆ ไปนอกปาฏิโมกข์ อย่างมากก็ใช้ ว่า ไม่พึงทำอย่างนั้น ๆ ส่วนลักษณะความที่เรียกกันว่าสั่งหรือบังคับ ทรงใช้คำ ว่า "อนุญาต" หรืออย่างมากที่สุดว่า พึงทำอย่างนั้น ๆ

² นี่เป็นการพูดอย่างกว้าง ๆ โดยว่าตามหลักใหญ่ที่เกี่ยวข้องในกรณีนี้ ความจริงมี อุตินิยาม พินนิยาม และจิตตนิยามด้วย แต่ไม่เกี่ยวข้องในกรณีที่กำลังจะพูดถึง

ติงาม ความมีน้ำใจหรือความตั้งใจดีต่อกันระหว่างมนุษย์ ความเข้าใจ
ทราบซึ่งเช่นนี้เกิดขึ้นได้ ด้วยการเปรียบเทียบระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ
ถ้าหากผู้ใหญ่รู้จักปฏิบัติในเรื่องนี้อย่างฉลาด เด็กจะเกิดความรู้ความเข้าใจ
ว่า มนุษย์นี้แตกต่างจากธรรมชาติ มนุษย์มีจิตใจ มนุษย์มีเจตนา มีความ
จงใจตั้งใจที่จะจัดการหันเหการกระทำของตนได้ จะจงใจทำต่อกันใน
ทางร้ายก็ได้ ในทางดีก็ได้ แม้เลี้ยงลูก มิใช่ทำตามสัญชาตญาณของ
ธรรมชาติเท่านั้น แต่แม่มีความรักความหวังดี มีการเลือกตัดสินใจด้วย
เมตตาที่เป็นคุณธรรมของมนุษย์ด้วย ถ้ามนุษย์มีเจตนาดี ทำต่อกัน
ด้วยความปรารถนาดี ก็จะทำให้เกิดความสุขและเป็นประโยชน์อย่างมาก
ต่างจากธรรมชาติที่เป็นกลาง ๆ ไม่มีจิตใจ ไม่มีความคิดร้าย หรือคิดดี
ความเป็นไปของธรรมชาตินั้น บางคราวก็อ่อนโยนละมุนละไมอำนวยความสะดวก
ให้มนุษย์พอใจและมีความสุข บางคราวก็ร้ายรุนแรงเป็น
โทษก่อความทุกข์แก่มนุษย์ แต่จะเป็นไปทางใดก็ตาม ธรรมชาติก็ไม่มี
เจตนา ธรรมชาติไม่ได้คิดกลั่นแกล้งมนุษย์ แต่ธรรมชาติเป็นไปตามเหตุ
ปัจจัยของมัน และถึงอย่างไรธรรมชาติก็เป็นสิ่งที่พึ่งพาอาศัยของมนุษย์
เราจึงควรรักธรรมชาติและปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความรู้เข้าใจตามเหตุ
ตามปัจจัย หนึ่ง ชีวิตของมนุษย์นั้นตามสภาวะของธรรมชาติก็มีทุกข์ซึ่ง
ถูกธรรมชาติที่ไม่มีเจตนาคอยบีบคั้นมากอยู่แล้ว มนุษย์เราซึ่งมีเจตนา
หันเหการกระทำของตนได้ จึงไม่ควรมาเบียดเบียนเพิ่มทุกข์แก่กันและกัน
อีก เราควรใช้เจตนาในทางที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ผ่อนเบาบรรเทาทุกข์
กัน มีเมตตากรุณา กระทำต่อกันด้วยความรักความปรารถนาดี มีความ
ตั้งใจดีต่อกัน อย่างไรก็ตาม การแสดงความรักความปรารถนาดีต่อเด็กนั้น
จะต้องระวังไม่ให้ก้าวเลยจากเมตตาตกกลายเป็นการพะนอด้วนหาของเด็ก
เพราะถ้ากลายเป็นการพะนอด้วนหาเสียแล้ว เด็กก็จะไม่เกิดความทราบซึ่ง
ในคุณค่าแห่งเจตนาที่ดีของมนุษย์ คือไม่เกิดความตระหนักรู้ว่า การกระทำ
นั้นเป็นไปด้วยเมตตาด้วยความปรารถนาดีต่อกันโดยมนุษย์จงใจทำ และ

ก็จะไม่เกิดความเข้าใจถึงความเป็กลางของธรรมชาติเมื่อเป็นเช่นนี้ นอกจากจะเสียผลในด้านการปลูกฝังเมตตาธรรม และความรู้จักรับผิดชอบ ต่อตนเองแล้ว ยังทำให้เด็กเสื่อมเสียคุณภาพจิต เพาะเลี้ยงอกุศลธรรม ต่าง ๆ เช่น ความเห็นแก่ตัว ความเอาแต่ใจตัว ความอ่อนแอ ความโลภ และความอิจฉาริษยา เป็นต้น ให้เพิ่มขึ้นด้วย วิธีที่จะป้องกันไม่ให้เลย ไปเป็นการพะนอด้ค้นหา ก็คือ การให้เด็กรู้ขอบเขตระหว่างการทำที่มนุษย์ จะกระทำต่อกันด้วยความรักความปรารถนาดีได้ กับการทำที่ต้องเป็นไป ตามเหตุผลของธรรมชาติ พุทธอีกอย่างหนึ่งว่า ฟิงระวังไม่ให้มีการแสดง เมตตาอย่างผิด ๆ ที่กลายเป็นการขัดขวางหรือทำลายความรู้เท่าทันความ เป็นจริงแห่งธรรมดา ในทางปฏิบัติก็คือจะต้อง *ใช้พรหมวิหารให้ครบ ทั้ง 4 ข้อ* คือ นอกจากมีความรักความปรารถนาดีด้วยเมตตาเป็นหลัก ยืนพื้นอยู่แล้ว ก็มีการุณาสงสารช่วยเหลือเมื่อเด็กได้รับทุกข์ แสดงความ ยอมรับหรือชื่นชมยินดีเมื่อเด็กได้ความสุขหรือทำการสำเร็จโดยชอบธรรม หรือโดยเหตุโดยผล (มุกิตา) และรู้จักวางที่เฉยเฝ้าดูหรือวางใจเป็นกลาง เมื่อเด็กทำการตามแนวเหตุผลกำลังรับผิดชอบตนเองได้อยู่ หรือเมื่อมี เหตุที่เด็กควรได้รับผิดชอบต่อผลแห่งการกระทำของตน (อุเบกขา) โดยเฉพาะข้อสุดท้ายคืออุเบกขานี้แหละ คือองค์ธรรมจำเพาะสำหรับป้องกัน ไม่ให้เมตตากลายเป็นเครื่องปิดกั้นบดบังปัญญา

ท่ามกลางธรรมชาติที่เกือกลบ้าง ไม่เกือกลบ้างนั้น ชีวิตมนุษย์ ไม่มีความมั่นคง มนุษย์ต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด แสวงหาเครื่อง หล่อเลี้ยงชีวิต หลีกหนีและกำจัดสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ เมื่อไม่รู้สภาวะที่ แท้จริงของธรรมชาติ ก็ยึดมั่นต่อสิ่งที่ตนเฝ้าเพื่อสนองความอยาก ทุ่มเท คุณค่าให้แก่สิ่งเหล่านั้น มองเห็นโลกเป็นแดนที่จะทะยานแสวงหาสิ่ง เสพเสวย เป็นที่ให้ความสุขและทุกสิ่งทีปรารถนา มองเห็นตนในฐานะ เป็นผู้ครอบครองเสพเสวยโลก มองเห็นผู้อื่นเป็นตัวขัดขวางหรือผู้แย่งชิง ทำให้เกิดความหวงแหน ความชิงชัง ความเกลียดกลัว การเหยียดหยาม

ดูถูก การแข่งขันแย่งชิง การเบียดเบียน และการครอบงำกันระหว่างมนุษย์ ยิ่งกว่านั้นเมื่อการไม่เป็นไปตามปรารถนา หรือเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นภายหลัง ก็เกิดความทุกข์อย่างรุนแรง ครั้นมีกัลยาณมิตรช่วยชักจูงฝึกให้เห็นคุณค่าของเมตตาธรรม ทำที่ต่อเพื่อนมนุษย์และต่อธรรมชาติที่ดีขึ้น แแต่ันนั้นก็ยังเป็นเพียงสัมมาทิฐิระดับโลกีย์ ถ้าจะให้ลึกซึ้งและมั่นคง แน่นแฟ้นแท้จริง ก็ต้องฝึกให้เกิดสัมมาทิฐิแนวโลกุตระด้วย โดยให้เข้าใจสภาวะที่แท้จริงของโลกและชีวิตว่าล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย โลกธรรมทั้งหลายไม่เที่ยงแท้ถาวร ไม่มีแก่นสารที่เป็นของตนเอง และที่จะให้ดำรงอยู่ได้โดยตัวของมันเอง ไม่อาจจะเข้าไปครอบครองเอาไว้ได้จริง และไม่สามารถให้ความหมายแท้จริงแก่ชีวิต ชีวิตของเราเองก็มีโซ่มีตัวตนที่จะเข้าไปครอบครองอะไรเอาไว้ได้จริงจัง ชีวิตเราชีวิตเขาก็เป็นไปตามกฎธรรมดาอย่างเดียวกัน มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งสิ้น ต่างก็รักสุขเกลียดทุกข์เหมือนกัน และชีวิตทั้งหลายที่เป็นอยู่ได้ ก็ต้องสัมพันธ์พึ่งพาอาศัยกันด้วย *ความรู้ความเข้าใจถึงสภาวะเช่นนี้ จะต้องมีพื้นฐานไว้บ้างแม้แต่ในเด็ก ๆ* เพื่อให้รู้จักวางใจวางท่าที่ต่อโลกต่อชีวิตและต่อเพื่อนมนุษย์ได้ถูกต้อง ทำให้จัดระบบการตีค่าในทางความคิดใหม่ *โดยเปลี่ยนจากใช้ตัณหา หันมาใช้ปัญญาเป็นเครื่องวัดค่า* รู้ว่าอะไรเป็นคุณค่าแท้จริงสำหรับชีวิตที่ควรแก่ฉันตะ รู้จักทำจิตใจให้เป็นอิสระเบิกบาน ผ่อนคลายหายทุกข์ได้แบบคายขึ้น และเป็นวิธีบรรเทาความโลภ โกรธ หลง ลดการแย่งชิงเบียดเบียน และลดปัญหาทางศีลธรรม ชนิดที่มีฐานมั่นคงอยู่ภายใน

เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นแล้ว ก็จะเจริญเข้าสู่จุดหมายด้วยการอุคหนุนขององค์ประกอบต่าง ๆ อย่างพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิ อ้นองค์ประกอบ 5 อย่างคอยหนุน (อนุเคราะห์) ย่อมมีเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ เป็นผลานิสงส์ องค์ประกอบ 5 อย่างนั้น คือ

1. คีล (ความประพฤติดีงาม)
2. สุตะ (ความรู้จักการลำดับ เล่าเรียน อ่านตำรา การแนะนำสั่งสอนเพิ่มเติม)
3. สากัจฉา (การสนทนา ถกเถียง อภิปราย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น สอบค้นความรู้)
4. สมณะ (ความสงบ การทำให้สงบ การไม่มีความฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ)
5. วิปัสสนา (การใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะของมัน คือตามที่มีมันเป็นจริง)¹

โดยสรุป สัมมาทิฏฐิ ก็คือความเห็นที่ตรงตามสภาวะ คือ เห็นตามที่สิ่งทั้งหลายเป็นจริง การที่สัมมาทิฏฐิจะเจริญขึ้น ย่อมต้องอาศัย โยนิโสมนสิการเรื่อยไป เพราะโยนิโสมนสิการช่วยให้ไม่มองสิ่งต่าง ๆ อย่างผิวเผิน หรือมองเห็นเฉพาะผลรวมที่ปรากฏ แต่ช่วยให้มองแบบ สืบค้นแยกแยะ ทั้งในแง่การวิเคราะห์ส่วนประกอบที่มาประชุมกันเข้า และในแง่การสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ทำให้ไม่ถูกลวง ไม่กลายเป็นหุ่นที่ ถูกยั่วยุ ปลุกปั่นและเชิด ด้วยปรากฏการณ์ทางรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และคตินิยมต่าง ๆ จนเกิดเป็นปัญหาทั้งแก่ตนและผู้อื่น แต่ทำให้ มีสติสัมปชัญญะ เป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง คิดตัดสินใจและกระทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญา

¹ แปลรวบรวมจาก อจ.ปญจก.22/25/22; ฟังเสริมด้วยพุทธพจน์ว่า “การฟังด้วยดี การสอบถามค้นคว้าเป็นอาหารของปัญญา” (อจ.ทสก.24/73/146)